

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Bethlen Gábor és Bajoni Vince római zarándoklata 1625-ben.

Macaulay azon történetírókat, akik ahelyett, hogy kutatásaik eredményeinek feldolgozására szorítkoznának, az olvasót kutatásaik folyamatának elbeszélésével fárasztják, ama háziúrhoz hasonlítja, aki vendégeit, mielőtt asztalhoz ülteti, előbb a konyhába vezetné. A nagy angol történetíró kemény ítéletével szemben szívesen halljuk francia kollégája, Broglie herceg, észrevételét, melyben a vadászhoz hasonlítja a történetnyomozót, kinek a vadászat minden izgalmát élvezni bőségesen alkalma nyílik. Mégis, többre becsülve ámbár a konyha hivatalát a sport mindenféle válfajánál, megjegyezzük, hogy miként a vadász kalandjai, úgy néha a történetnyomozás viszontagságai is érdeemesek a figyelemre, ha másért nem, legalább a tanulságért.

Ebben a hitben engedtem magam is a kísértésnek, hogy elbeszéljem: egy sajtóhiba hogyan vezetett rá tudományos nyomozás folytán ismeretlen eseményekre.

Még 1924-ben kezembe akadt Rómában egy olasz folyóirat, amelyben *Antonio Munoz* római egyetemi tanár az 1625. és 1650-i szentévekről értekezve, megjegyzi, hogy az előbbi jubileum alkalmával többek közt „Vincenzo Baion calvinista protervo“ és „il principe di Transilvania Gabriello Besim“ is a katolikus hitre tértek.¹ Eleinte csak a Besim névre figyeltem, mely már első pillanatra a *Bethlen* elferdítéséből látszik származni, de mivel az így nevezett erdélyi fejedelem nem járt Rómában és nem is katholizált, kacsának tekintetem a római professzor hírért, semmi jelentőséget sem tulajdonítottam néki.

Később, midőn a szentév folyamán kezembe került *Herbert Thurston* angol jezsuita aktuális tárgyú műve, eszembe jutott a *Besim*, s pusztán kíváncsiságból fellapozva az idevonatkozó textust, nem kis meglepetésemre újból találkoztam az említett névvel.² Mivel kíséretében ezúttal is ott volt a *Bajon*, hirtelen gondolattársítással a biharmegyei Bajom helynév villant fel emlékezetemben, s többé nem kételkedtem benne, hogy e hír mögött egy elferdített történeti esemény rejtélye lappang. Más irányú elfoglaltságaim azonban nem engedték meg, hogy a különben is kevés eredménnyel kecsegtető kutatás fáradsalmait vállaljam.

Ujra eltelt egy év, midőn egyszer a váci püspök, akinek vendége voltam, XVIII. sz.-i elődjének, a bibliofil Althann biboros, volt nápolyi kormányzó hagyatékából származó olasz könyveket volt szíves nekem megmutatni. Élvezettel forgatva a remek kötésű amatőr-példá-

¹ *I giubilei del 1625 e 1650. Il secolo XX.*, ann. XXIII, p. 875.

² *The holy year of jubilee.* London, 1900. p. 102: „Several conversions are also recorded, among them those of *Gabriel Besim*(!), Prince of Transylvania; *Vincent Bajon*, a Calvinist; and others.“

nyokat, figyelmemet *Tommaso M. Alfani*-nak a szentévek történetéről szóló vaskos könyve is felkeltette, nemcsak magáért, hanem a remény miatt is, hogy megtalálhatom benne egy régen kísértő rejtély magyarázatát. Nos, hát magyarázattal ez a szerző nem szolgált, de legalább előkerült nála a szóban levő hír közvetlen forrása.³

Aztán visszatérve Itáliába, hogy Firenzében újra találkoztam ez adattal, az előbb említett forrásával azonos szövegezésben,⁴ már szinte uton-útfélen üldözve éreztem magam a Besim és Bajon fantomjaitól, s hogy végre megszabaduljak tőlük, nem volt mást tenni, mint a történészek ama bizonyos „szövétnekével“ rajtaütve leleplezni a homályos alakokat. Még most is sajnálom a fáradságot, amit jobb ügyre méltó szorgalommal a szentévek olasz irodalmának átvizsgálására fordítottam, míg végre egy, az 1675-iki szentévet tárgyaló munkában megtaláltam a rejtély megfejtését, mely mind a két nevet igazolja.⁵ A szerző ugyanis az 1625-iki jubileumot érintve, mellékesen odaveti a szóban levő konvertitákat, mint aki „Bethlen (sajtóhibával *Betlm*) Gábor, az erdélyi fejedelem unokaöccse“ és „a kálvinista fejedelemség területéről való Bajoni Vince“ lett volna. Ilyen formában persze a hír már a történeti hitel igényével lép elénk, úgy hogy most már feleslegesnek tartottam az olasz hagyomány további nyomozását, s csak még magyar történeti forrásból szerettem volna bizonyosságot nyerni.

Ilyesmi odaát igen könnyen megy, de itt célt érni úgyszólván lehetetlen, mégis egy magyarországi utazásom megadta módját, hogy Nagyivánban is utána nézzek a dolognak... A fejedelem unokaöccséért az iktári és bethleni nemzetség családfáján az iktári u. n. fejedelmi ágon egészen *Bethlen Farkasig* († 1590) kell visszamennünk, akinek fiai *Gábor* fejedelem († 1629) és *István* († 1648), aki 1630-ban szintén fejedelem volt. Ezen Istvánnak első feleségétől, *Csáky Krisztinától*, született fia már az ötödik volt, aki a Gábor nevet nyerte: ő reá kell vonatkoztatnunk az olasz hagyományt, habár a magyar történetíró csak annyit jegyzett fel róla, hogy „korán elhalt“...⁶ Ami pedig Bajoni Vincét illeti, hát csakugyan létezett erdélyi nemes család, mely nevét a biharmegyei *Kis- és Nagy-Bajom* községtől nyerte. Történetírónk csak a XVI. század első feléből tud megnevezni néhányat tagjai közül, s utolsónál Jánost említi, aki 1566-ban halt hősi halált Szigetvár ostrománál;⁷ más helyről azonban tudjuk, hogy a család Mátyás király korában is

³ *Istoria deegli anni santi*. Napoli, 1725, p. 435: „Non mancò... del riducimento di molti eretici alla S. Chiesa Romana, per essere stati spettatori maravigliosi in questo (t. i. 1625-ben) anno santo di tante opere di divozione; e tra essi vi furono *Vincenzo Bajon* calvinista protervo... col principe di Transilvania *Gabriello Besim*...“

⁴ Domenico Maria Manni, *Istoria degli Anni Santi, dal loro principio fino al presente del MDCCL*. Firenze, 1750. p. 189.

⁵ Gaetano Ruggerio: *Le memorie dell' anno santo MDCLXXV. celebrato da papa Clemente X.* Roma, 1691. p. 24. „Si convertirono con l'occasione del Santo Giubileo (t. i. 1625-ben) molti Eretici a la Fede, tra quali *Gabriele Betlm*, Nipote del Principe di Transilvania, *Vincenzo Baion* del contado del Delfinato Calvinista...“

⁶ Nagy Iván, *Magyarország családai*. Pest, 1858., III. k. 70. l. 8. tábla.

⁷ *Id. mű*, I. k. Pest, 1857., 97. l.

virágzott,⁸ s nincs okunk feltenni, hogy a szigetvári hössel kihalt volna.

Mi sem tiltja tehát elfogadni az olasz hagyományt, mely szerint István fia Bethlen Gábor és Bajoni Vince az 1625-iki jubiláris évben az Örökvárosba zarándokoltak s ott a katolikus hitre tértek. A jubileumot ezúttal a Barberini-családból való VIII. Orbán pápa celebrálta hallatlan pompával, s erre az alkalomra a Szent Péter templomot nagyszabású műalkotásokkal gazdagítván, arról sem feledkezett meg, hogy Nagy Lajos magyar király római zarándoklatát megörökítse. Az Örökváros most is nagy vonzóerőt gyakorolt a magyarságra: eljött a király öccse, *Lipót főherceg*, *Telegdi János* (kalocsai érsek) és a zarándokok nagy sokasága,⁹ akik közül a *S. Trinità dei Pellegrini* hospiciumának ebédlőjében elhelyezett márványtáblák *Somai András* és *Kádár Sámuel* bőkezűségét is hirdetik.¹⁰ Itt tették le a konfessziót Bethlen és Bajoni is, másokkal együtt, akik közül, úgy látszik, legalább a törökök az ő társaságukhoz tartoztak.¹¹

Nyilvánvaló, hogy Bethlen és Bajoni konverziója nem ad hoc történt, s a római jubileum kiváló alkalma csak a konfesszió ünnepélyes letételére választatott. Az itt ismertetett olasz hagyomány is a magyar ellenreformáció diadalát jelzi, mely azidétt vívta legszebb eredményeit: 1625-ben *Zrínyi György*, 1628-ban *Thurzó Szaniszló* nádor fiai, *Ádám* és *Mihály*, 1630-ban *Batthyány Ádám*, 1642-ben *Nádasdy Ferenc*, majd az *Illésházy*, *Révay*, *Perényi*, *Barkóczy* családok tagjai tértek vissza őseik hitére.¹² A magyar konvertiták sorából mindezideig hiányzott Bethlen és Bajoni neve, ami érthető is, hisz ismeretlen lényüknek emez egyetlen mozzanatáról csak távoli, idegen hagyomány emlékezett.

Halvány silhouettek voltak ők csak a történelem színjátékában, akik a környező alakok és események kiáltó szomszédságában elvesztették jelentőségüket a jövőre s talán a maguk jelenjére is. A történetíró meghatva bánik velök, gyöngéd kézzel lebbenti meg halk lényük fátyolát, s láthatatlan pszichéjüknek békét hagyva, azt a keveset, amit róluk tud, a rokonszenv hangján mondja el...

Assisi, 1931. júl.

Dr. Florio Banfi.

⁸ Századok, 1899. évf. 3–5. l., hol Fraknoi Vilmos szól a Békés- és biharmegyei birtokos *Bajoni Istvánról*, Mátyás király diplomatájáról.

⁹ Ruggiero Gaetano, *id. mű.*, p. 24. „Si ritrovò in Roma in quest' anno l'Arciduca Leopoldo, Fratello dell' Imperatore, venuto incognito con molti cavalieri: Fri ricevuto et alloggiato dal Pontefice nel Vaticano alla Torre Borgia... Venne ancora dall' Ungheria *Monsignor Giovanni Tgi* (!) di nobilissima stirpe Arcivescovo Colocense.“

¹⁰ Vincenzo Forella, *Iscrizioni della chiesa e d'altri edifizii di Roma*, vol. VIII., p. 244. sub. num. 494 és vol. XI., p. 357. sub num. 559.

¹¹ D. M. Manni, *id. mű.* p. 189. „Col Principe di Transilvania che pure venne alla fede, si mossero quattro Turchi nello Spedale della SS. Trinità a volere il Santo Battesimo.“

¹² Karácsonyi János, *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban*. Nagy-Várad, 1915. 147. l.

A Nagyváradai Kalendárium 15 éve.

Irodalomtörténetírásunk régi kalendáriumainkat sokféle szempontból méltatta. Kutatóink megvizsgálták történeti, politikai,¹ nyelvi,² könyvkötészeti,³ sőt még nyomdatechnikai⁴ szempontból is ezeket a kis füzeteket, amelyek valamikor majdnem egyedül szolgálták az egész, írni-olvasni tudó egyénekből álló nemzet művelődését. Tudtommal eddig még senkisémmel hívták fel a figyelmet arra nyomatékosan, hogy ezek a lenézett kis könyvek fontos irodalomtörténeti adatokat is tartalmazhatnak. Pedig — mint a következő példa mutatja — sok vitás kérdésben döntő tanuként szerepelhet a kalendáriumokban levő kiaknázatlan irodalmi anyag.

A valószínűleg Tichy Károly által alapított kis nyomda, amely csak váltó munkákat nyomtatott évente 22 bál papíron 1 szedővel és egy nyomtatóval,⁵ bizonyosan fejlődésének magasabb stádiumába jutott, amikor 1833-ban kiadta kalendáriumának első évfolyamát a következő címmel: *Nagy-Váradai új és ó Kalendárium a' 365 napokból álló 1833. közönséges esztendőre. Iső év. Nagy-Váradon, Tichy János' betüivel és költségén.* A kalendárium a szabadságharcig pontosan minden évben megjelent. A kiadó 1840-től Tichy János utóda: Tichy Alajos.⁶

Ha a kalendárium füzetait átlapozzuk, mindjárt szemünkbe ötlük a megelőző kor kalendáriumaitól való különbözőség tartalom tekintetében. A naptári rész ismeretterjesztő cikkeivel bővül, amelyek főleg az időjárásra vonatkoznak a mezőgazdasági ismeretek terjesztésén kívül.⁷ Meglepő azonban a szépirodalmi rész bővülése, a kalendárium a régiekkel szemben egészen almanach jellegűt mutat. Kis dolgozatomban ezekre a szépirodalmi munkákra akarom felhívni a figyelmet. További problémák felvetése és megjelölése nélkül egyszerű regisztert akarok készíteni az irodalomtörténet szempontjából számbavehető adalékokról.

Érdekes, hogy a naptár kiadója a borítékot is felhasználja irodalmi cikkek közlésére. A boríték hátulsó részén minden évfolyamban a váradai vár kezdetleges rajza alatt a következő verset találjuk:

¹ Jakab Elek: *A kalendáriumokról.* Bp. 1881. (Ért. Tört. Tud. K. IX. k. 4 f.). Bő bibliographia, számtalan utalással naptáraink történetére.

² Szily Kálmán: *Régi magyar kalendáriumok nyelvi tanulmányai.* MNy. 1915. 129—131. l. (A XVII. és XVIII. sz.-beli kalendáriumok beosztásáról és nyelvéről.)

³ Dékányi Kálmán: *Egy 1613-iki szebeni magyar kalendárium.* Erd. Múz. 1915. 207—208. l., Kanyaró Ferenc: *A legrégebbi erdélyi magyar és szász kalendárium.* Erd. Múz. 1898. 58—59. l., Kanyaró Ferenc: *Néhány szó régi naptárainkról.* MKszle. 1897. 180—183. l.

⁴ Firtinger Károly: *Régi naptárakról.* Magyar nyomdászok évkönyve. Szerk. Tichy Ákos. 1901. 23—35. l.

⁵ Kováts László: *Könyvnyomdáink a jelen század harmadik tizedében.* MKszle. 1899. 359—366. l.

⁶ Szinnyei: *MI.* XIV. 164. l.

⁷ *Néhány tapasztalásról épült észrevétel, melyekből a földművesek bő vagy szűk termést jósolnak.* (1838—1842.) *Némelly vélekedések az esztendő termékeny- vagy terméketlenségéről.* (1837.) *Mit kell a mezői gazdának esztendőn át minden hónapban tenni?* (1843-tól minden füzetben.) Ezzel egyidőben: *Jóslatok, a százesztendő kalendárium szerint.*

*Hajdan ily forma volt a' Nagy-Váradi vár,
Midőn ostromolta azt török és tatár.⁸*

A boríték első lapján a 15 esztendő alatt 14 vers jelent meg.⁸ Jellemző, hogy ezek közül 7 darabnak *dal* volt a címe.⁹ A naptárban közölt verseknek nagy részét szintén dalok teszik.¹⁰ A 11 epigramma és hasonló tárgyú hexameteres vers¹¹ és 11 dal mellett elenyészően kevés a más tárgyakra foglalkozó költemény, azonban a többiek is többnyire népies tárgyúak, mint a címük is mutatja: *A' boldog férj. A' boldog nő* (1841), *Az öreg ur, és ifjú tensasszony* (1838), *Bachus és Priznitz* (1844), *En és Ő* (1847), *Házasulandó ifjakhoz* (1839), *Kortelkedés* (1846), *Sára asszony fia' hazatértekor* (1841), *Szomjas ember' tünődése* (1845).

A prózai rész is a népies irány iránti kedvezést mutatja. Minden évben vannak szokásosan adomák (minden évben 10—15 drb.) és találós versekik *Mesék és Rejtett szók* címen. A *Tapasztaláson épült előjelentések a' hónapok' némelly napja' járásából* (1833—36) c. ismeretterjesztő közlemények mellett jelennek meg erkölcsnemesítő történetek is.¹² Ezek megszűntével 1838-ban a kiadó közli *Az 1836-dik esztendőben Nagyváradon pusztított iszonyu égésnek rövid leírását* 9 oldal terjedelemben azzal a megjegyzéssel, hogy „azt hiszi, hogy most sem késett egy olly rendkívüles történetet megismereteni, millyet a' törökök pusztítása óta Nagyvárad nem látott.“ Majd *Magyarország földrajzát* kezdi közölni 1839-ben „tekintetbe vévén azt, hogy minden hazafinak hasznos szülőföldjét esmerni; a' kiadó érdemes olvasóinak édes hazánk' ez évben átalányos, folytatólag pedig vármegyénkenti rövid leírásával kíván kedveskedni.“ Fokozatosan meg is jelennek Bihar, Arad, Békés, Csongrád, Máramaros, Szabolcs, Szathmár, Temes vármegyék leírásai. *Néhány szó*

⁸ Kivéve az 1839., 1841., 1848. évi füzeteket.

⁹ A más címűek is többnyire dalok: *A' csikós boldogsága* (1833). *A' debreczeni postalegény* (1837). *Fekete szem* (1834). *Haj, száj, szem* (1835). *Kék szem* (1834). *Újesztendői gondolatok* (1836). *Az elhagyott leány* (1835).

¹⁰ Kezdő soraik szerint: *Andor' panasza* (1834). *A' szép tavasz itt van már* (1833). *Bort ide, bort kedves Rózsám!* (1848). *Erzsi lelkem! hová sétálsz?* (1840). *Fekete faluban Fejér torony látszik* (1845). *Gilicze turbékol A' jegegyén* (1836). *Ha a' bor fakó's világos* (1842). *Haragszik rám az anyám* (1847). *Ilus' panasza* (1834). *Ki mondja meg nekem, miért* (1837). *Megy a' vitéz ütközetbe* (1844). *Minap, hogu hazaérkeztem* (1840). *Nem anyától lettél* (1838). *Nem hittem én, de már hiszem* (1846). *Szeretek én rétre menni* (1833). *Szép a' nyári langyeső* (1833). *Zöld ágon kis gili Zokogva bűg* (1835). *Ez a' csárda nevezetes* (1835). *Hull az eső, dördül az ég* (1837).

¹¹ *Az igaz bölcs* (1833). *Arnyék és dicsőség* (1834). *Hajdan* (1835). *Hajdan és ma* (1833—34). *Idegen fa* (1835). *Kastély és kunyhó* (1833). *Képzelt minden* (1836). *Rendhez szoktatás* (1836). *Szépség* (1835). *Vadász* (1834).

¹² *A' dió. A' répa. A' szántóföldön talált kincs. Az arany pikszis. A' mejkép. A' bájoló gyűrű.* (1833). *A' legyek, és a' pókok. A' majom. A' kövecs. A' földdel tele zsák. A' kenyér. Az eltörött patkó. A' tallér. A' csudálatos erejű ládácska.* (1834). *A' szántóföld. A' szőlőtöke. A' madarak. A' kutyácska. A' juh. A' lopott ló. A' kő.* (1835). *A' jó szomszédok. A' haramia. A' házitólva. Az okos szolgálo. A' pásztor gyermek. A' vásár. A' születésnap ajándék.* (1836). *A' drága plántácska. A' cserfa. A' len. A' nagy madárfészek. Az orosz lány. A' gyöngyök. A' különös köfal. A' fűszer.* (1837). Összesen 36 drb.

a' sáskáról (1848) c. közlemények mellett elvétve találunk *Recipe szerelmeseik számára* (1838), *Javaslatok házasulandó ifjú' számára* (1841) c. kis furesságokat is.

Szerző egyik közleménynél sincs megnevezve. Nem céloim most a szerzők személyével foglalkozni, noha névtelenül néhány nagyobb költőnk is szerepel (Petőfi, Vörösmarty, Verseghy, stb.), csupán arra az ízléstörténeti tényre akarok rámutatni a kalendárium anyagának ismertetésével, hogy ebben az időpontban a népies műköltői irányú megnyire áthatotta már a nemzet minden rétegét. A kalendárium üzleti alapon álló kiadói bizonyára azért fokozták a népies irányú irodalmi cikkek mennyiségét, mert kiadványuk kelendőségét, kedveltségét ezzel is segítették.

Végezetül közlöm azt a tréfás népballadát, amely *A' megcsalatott férj* címen jelent meg az 1840. évi füzetben. Mint variáns is teljes.¹³ Mindenesetre becses adat a népballada iránti érdeklődés tudatalatti megindulására.¹⁴

*Minap hogy hazaérkeztem, ott áll vala, látom,
Udvaromon egynehány ló — egy, kettő, három.
'Kedves feleségem' — mondék — „Mi baj, no, angyalom!”*

*„Mit keresnek e lovak itt? meg nem foghatom.”
„No lássa az ember az oktondit! ki lát itt lovakat?
Fejős tehenek, mind anyád küldé ma azokat.”*

*„Fejős tehen — felnyergelvel!
Oh ég, oh ég! szegény megcsalatott férj vagyok
én, mint más sokak is még.’*

*Hogy a tornácra kimenék, ott függ vala, látom,
Egynehány fejer köpenyeg — egy, kettő, három.
'Kedves feleségem' — mondék — „Mi baj, no, angyalom?”*

*„Mit keres e' sok köpenyeg? meg nem foghatom.”
„No lássa az ember az oktondit! hol itt a' köpenyeg?
Agyterítők, mind száradni raktam ki ezeket.”*

*„Agyterítők — veres gallérral! —
Oh ég, oh ég! szegény megcsalatott férj vagyok
én, mint más sokak is még.’*

*Hogy a' pitvarba bemenék, ott függ vala, látom,
Egynehány kard a' szegeken — egy, kettő, három.
'Kedves feleségem' — mondék — „Mi baj, no, angyalom?”*

*„Mit keresnek e' kardok itt? meg nem foghatom.”
„No lássa az ember az oktondit! ki lát itt kardokat?
Pecsenyesütők, vásárban vettem ma azokat.”*

*„Pecsenyesütők — Port d' Epéval! —
Oh ég, oh ég! szegény megcsalatott férj vagyok
én, mint más sokak is még.’*

¹³ Robert Gragger: *Ungarische Balladen*. Berlin u. Leipzig, 1926. 81—82. l. 33. sz. „Der betrogene Ehemann.“ Variánsairól a 193. l-on.

¹⁴ V. ö.: Buday Erzsébet: *A népballada iránti érdeklődés története 1880-ig*. Bp. 1930.

Hogy a' szobába bemenék, hát ott vala, látom,
 Egynehány pár vixos csizma — egy, kettő, három.
 „Kedves feleségem’ — mondék — „Mi baj, no, angyalom?”
 „Mit keresnek e' sok csizmák? meg nem foghatom.”
 „No lássa az ember az oktondit! hol itt a sok csizma?
 Tejes csuprok, mind vásárban vettem azokat ma.”
 „Tejes csuprok — sarkanytával! —
 Oh ég, oh ég! szegény megcsalatott férj vagyok
 én, mint más sokak is még.”

Hogy a' patkára felnéztem, hát ott fekszik, látom,
 Egynehány izmos katona — egy, kettő, három.
 „Kedves feleségem’ — mondék — „Mi baj, no, angyalom?”
 „Mit keres e' sok katona? meg nem foghatom.”
 „No lássa az ember az oktondit! hol itt a' katona?
 Szolgálók azok, tehenid hajtják udvarodra.”
 „Szolgálók — pedrett bajusszal! —
 Oh ég, oh ég! szegény megcsalatott férj vagyok
 én, mint más sokak is még.”

A' kancsukát előveszem, már itt az kell, látom:
 „Táncra kedves feleségem — egy, kettő, három”.
 „Kedves jó férjem” — én mondék — „Mi baj, no, angyalom!”
 „Mire e' vad kegyetlenség? meg nem foghatom”.
 „No lássa az ember a' kis okost! hát kegyetlenség ez?
 Czirógatlak, símogatlak: csupa szerelem ez.”
 „Szerelem ez — kancsukával! —
 Oh ég, oh ég! csak egy ártatlan asszony vagyok
 én, mint más sokak is még.”

Dr. Dömötör Sándor.